

Sümeyye DAĞ^{id}

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi,
Arap Dili ve Belagatı Bölümü
ORCID: 0000-0002-2461-9663
E-mail: silesmyy@gmail.com
ROR ID: 00xvwpq40

Abdülkerim el-Ğallâb'ın *Defenna'l-Mâdî* Adlı Romanında Tema ve Karakter Analizi

Öz

Bu çalışma, Abdülkerim el-Ğallâb'ın *Defenna'l-mâdî* adlı romanını tema ve karakter analizi bağlamında ele almakta olup, eserin sosyo-kültürel ve siyasi dinamikler çerçevesinde Fas toplumuna dair sunduğu temsiliyetleri ayrıntılı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, edebiyat incelemesi yöntemine dayanarak, eserde öne çıkan temaların ve karakterlerin, dönemin toplumsal yapısını yansıtmadaki işlevini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Fas edebiyatı üzerine gerçekleştirilen mevcut çalışmalar genellikle tarihsel bağlam veya belirli yazarlar ekseninde şekillenmişken, bu araştırma, *Defenna'l-mâdî* özelinde derinlemesine bir tema ve karakter çözümlemesi sunarak alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bağımsızlık sonrası Fas romanının en önemli örneklerinden biri olan bu eser, modern roman anlayışını yansıtmalarının yanı sıra, tarihî olayları kurgu içinde ele alması bakımından dikkate değerdir. Çalışma sonucunda, *Defenna'l-mâdî*'nin gelenek ve modernleşme arasındaki gerilimi, sömürge yönetiminin Fas toplumu üzerindeki etkilerini ve kimlik inşası süreçlerini merkeze alan anlatı yapısıyla öne çıktığı tespit edilmiştir. Romanın, Faslı entelektüellerin ve halkın sömürge sonrası kimlik arayışına yönelik önemli ve değerli çıkarımlar sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Arap Dili ve Belagatı, Fas, el-Ğallâb, Roman, Sömürgecilik, Tema, Karakter

Atıf / Cite As Dağ, Sümeyye. "Abdülkerim el-Ğallâb'ın *Defenna'l-Mâdî* Adlı Romanında Tema ve Karakter Analizi" *Bitlis İlahiyat Dergisi* 13 (Haziran, 2025), 80-104. <https://doi.org/bider.vi.1659212>

<i>Makale Türü</i>	Araştırma Makalesi		
<i>Süreç Takvimi</i>	Geliş Tarihi: 16.03.2025	Kabul Tarihi: 13.05.2025	Yayın Tarihi: 15.06.2025
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem		
<i>Benzerlik Taraması</i>	Turnitin		
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
<i>Telif Hakkı - Lisans</i>	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır		
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale "Modern Fas Romancısı Abdülkerim Ghallab ve Romanlarında Sömürge Eleştirisi" adlı yüksek lisans tezinden üretilen ve "Abdülkerim Gallab's Novel <i>Defenna'l-madi</i> : Theme and Character Analysis" başlığıyla "Incohis 2023 Spring International Congress of New Horizons in Sciences and Social Sciences" kongresinde sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir. Şikayet için: bider@beu.edu.tr		

Sümeyye DAĞ

İstanbul Sabahattin Zaim University,
Department of Arabic Language and Rhetoric,
ORCID: 0000-0002-2461-9663
E-mail: silesmyy@gmail.com
ROR ID: 00xvwpq40

Theme And Character Analysis In Abdulkarim Gallab's Novel *Defenna'l-Madi*

Abstract

This study deals with Abdulkarim Gallab's novel *Defenna al-Mādi* in the context of theme and character analysis, and aims to examine in detail the representations of Moroccan society within the framework of socio-cultural and political dynamics. Based on the method of literary analysis, the study comprehensively analyzes the function of prominent themes and characters in the work in reflecting the social structure of the period. While existing studies on Moroccan literature are usually shaped by the historical context or specific authors, this study aims to fill an important gap in the field by providing an in-depth analysis of themes and characters in the case of *Defenna al-Mādi*. This work, which is one of the most important examples of the post-independence Moroccan novel, is notable not only for its reflection of the modern approach to the novel, but also for its treatment of historical events in fiction. The study concludes that *Defenna al-Mādi* is notable for its narrative structure, which focuses on the tension between tradition and modernization, the impact of colonial rule on Moroccan society, and the processes of identity construction. It is concluded that the novel offers important and valuable implications for Moroccan intellectuals and the public's search for postcolonial identity.

Keywords:

Arabic Literature and Rhetoric, Morocco, el-Gallab, Novel, Colonial, Theme, Character

Cite As / Atıf

Dağ, Sümeyye. "Theme And Character Analysis In Abdulkarim Gallab's Novel *Defenna'l-Madi*" *Bitlis Theology Journal* 13 (June, 2025), 80-104. <https://doi.org/bider.vi.1659212>

Article Type

Research Article

Timeline

Received: 16/03/2025

Accepted: 13/05/2025

Publication Date: 15/06/2025

Peer-Review

Double anonymized – At Least Two External

Plagiarism Checks

Ithenticate/Turnitin/İntihal.net

Conflicts of Interest

The aauthor(s) has no conflict of interest to declare.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ethical Statement

This study does not require ethical committee approval, as it is based on data obtained through literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, and all referenced works are cited in the bibliography. This article is an expanded version of the abstract presented under the title "Abdulkarim Gallab's Novel *Defenna'l-madi*: Theme and Character Analysis" at the "Incohis 2023 Spring International Congress of New Horizons in Sciences and Social Sciences." It is derived from the master's thesis titled "The Modern Moroccan Novelist Abdulkarim Ghallab and the Critique of Colonialism in His Novels." For Complaints: bider@beu.edu.tr

Giriş

Bu çalışma, Faslı yazar Abdülkerim el-Ğallâb'ın *Defenna'l-mâdî* adlı romanını edebi ve tematik bağlamda analiz etmektedir. Roman, Fas'ın sömürge sonrası toplumsal yapısını, bireylerin kimlik arayışlarını ve gelenek-modernite çatışmasını ele alan önemli eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Çalışma, *Defenna'l-mâdî*'nin karakterleri ve temaları üzerinden Fas toplumundaki dönüşümleri incelemeyi amaçlamakta olup, Fas romanının edebi gelişimi içindeki konumunu belirlemeye yönelik bir çerçeve sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Abdülkerim el-Ğallâb'ın *Defenna'l-mâdî* adlı romanını, karakter ve temalar üzerinden analiz ederek Fas toplumunun sömürge sonrası dönemde geçirdiği sosyo-kültürel dönüşümleri edebî düzlemde ortaya koymaktır. Çalışma, yazarın birey-toplum ilişkisine dair geliştirdiği anlatı yapısının, modern Fas kimliğinin inşasında nasıl bir temsil aracı olarak işlev gördüğünü tartışmayı hedeflemektedir.

Araştırma, öncelikle Fas edebiyatında roman türünün gelişimini ve bu türün sosyo-politik bağlamla ilişkisini ele almaktadır. 20. yüzyılın başlarından itibaren Fas edebiyatının nasıl şekillendiği ve modern roman anlayışının bağımsızlık sonrası dönemde nasıl bir değişim geçirdiği tartışılmaktadır. *Defenna'l-mâdî*, bağımsızlık sonrası Fas romanlarının toplumsal meseleleri nasıl ele aldığına dair bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda çalışma, romandaki şu temel unsurlara odaklanmaktadır: Romanın yapısal ve anlatı özellikleri, karakterlerin kimlik arayışı ve sınıfsal konumları, Fas toplumunda gelenek ve modernleşme arasındaki çatışma, Sömürge sonrası toplumsal ve kültürel dönüşüm süreçleri, Fas romanı bağlamında *Defenna'l-mâdî*'nin konumu.

Bu çalışmada yalnızca *Defenna'l-mâdî* romanı ele alınmakta olup, Abdülkerim el-Ğallâb'ın diğer eserleri kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca, Fas edebiyatında roman türünün tüm yönleriyle ele alınması yerine, sadece bu eserin içerdiği temalar üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Çalışma, romanın edebi özelliklerine odaklanmakla birlikte, tarihsel ve sosyokültürel bağlamdan tamamen bağımsız bir inceleme sunmamaktadır. Fas edebiyatının gelişimine dair genel değerlendirmeler, konuyu destekleyici bir çerçeve oluşturmak amacıyla ele alınmaktadır. Çalışmada incelenen *Defenna'l-mâdî* adlı romanın henüz Türkçeye çevrilmemiş olması nedeniyle, eserin temel olay örgüsünün ve içeriğinin ana hatlarıyla özetlenmesi, yapılan çözümlemelerin daha sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi açısından gerekli görülmüştür.

Roman çözümlemesi yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışma, yalnızca *Defenna'l-mâdî* romanına odaklanmakta ve yazarın diğer eserlerini kapsam dışında bırakmaktadır. Literatürdeki sınırlı tematik analizlerin ötesine geçerek, karakter ve yapı odaklı bir çözümleme öneren bu çalışma, Türkiye'de el-Ğallâb'a dair yapılan ilk kapsamlı akademik inceleme olması bakımından da özgünlük taşımaktadır.

Fas edebiyatının gelişim sürecine ışık tutarak *Defenna'l-mâdî*'nin edebi ve tematik açıdan konumunu analiz etmeyi hedefleyen bu çalışma, aynı zamanda Fas romanının bağımsızlık sonrası toplumsal değişimleri nasıl yansıttığını tartışmakta ve Arap edebiyatı içindeki yerini belirlemeye yönelik bir perspektif sunmaktadır.

Yurtdışında el-Ğallâb, edebiyatçı kişiliği ve romanlarına dair yapılmış birkaç çalışmaya rastlanmıştır. El-Kaidi, Fas romanında milliyetçi/İslamcı bakış açısı akımında Abdülkerim el-Ğallâb'ın *Defenna'l-mâdî* romanını, Fransız sömürge politikalarına karşı kolektif bilinci ve milliyetçi duyguları yoğunlaştıran bir örnek olarak sunulduğuna dikkat çekmiştir.¹ Sryfi, Abdülkerim el-Ğallâb'ı Fas Arap romanının gelişiminde kilit bir figür olarak sunmakta ve özellikle *Defennâ'l-mâdî* romanının modern Fas romanının doğuşunda önemli bir dönüm noktası olduğunu vurgulamaktadır.² Laachir, dolaylı olarak el-Ğallâb'ın eserlerinin Fas'ın toplumsal ve siyasi gerçekliğiyle yakın bir ilişki içinde olduğu ve milliyetçi temaları işlediği çıkarımını yapmaktadır.³ Parrilla, Abdülkerim el-Ğallâb'ı erken dönem Fas romanının önemli bir yazarı olarak konumlandırmakta ve özellikle *Defenna'l-mâdî* adlı eserinin hem edebi hem de ideolojik bağlamda Fas edebiyatının gelişiminde merkezi bir rol oynadığını vurgulamaktadır.⁴ Bir diğer eserinde Parrilla, el-Ğallâb'ı erken dönem milliyetçi Arapça romancılardan biri olarak konumlandırmakta ve eserlerinin Fas'ın toplumsal ve siyasi gerçekliğiyle ilişkili olduğunu dile getirmektedir.⁵ Allen, el-Ğallâb'ı Fas Arap edebiyatının erken dönemindeki önemli şahsiyetlerinden biri olarak tanıtmakta ve adının geleneksel edebi tarih yazımında öncü yazarlar arasında geçtiğini belirtmekte olup daha sonraki deneysel yazarlara kıyasla el-Ğallâb'ın, temsil ettiği dönemin öncüsü olduğunu belirtmektedir.⁶ Campbell, *Defenna'l-mâdî*'nin uzun süre "ulusalcı gerçekçilik" modelinin örneği olarak kabul gördüğünü, daha sonra eleştirildiğini ancak edebi değeri yeniden keşfedilerek Fas romanının kanonunda yerini koruduğunu belirtmiştir. *Defenna'l-mâdî*'ye ek olarak *Seb'atu Eboâb* ve *Muallim Ali* romanları hakkında da uzun incelemelerde bulunmuştur.⁷

¹ Youssef el-Kaidi, "The post-colonial novel and the re-construction of national identity in Morocco: conflicts and paradoxes", *The Journal of North African Studies*, 28/4 (2023), 915-930.

² Mbarek Sryfi, "The genesis of the Moroccan novel in Arabic: a review of the origins of the modern fusion of mature domestic and imported literary forms", *The Journal of North African Studies*, 25/3 (2020), 363-385.

³ Karima Laachir, "The aesthetics and politics of 'reading together' Moroccan novels in Arabic and French", *The Journal of North African Studies*, 21/1 (2016), 22-36.

⁴ Gonzalo F. Parrilla, "Breaking the Canon: Zafzaf, Laroui and the Moroccan Novel", *From New Values to New Aesthetics: Turning Points in Modern Arabic Literature*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 75-84, 2011.

⁵ Gonzalo F. Parrilla, "The Novel in Morocco as Mirror of a Changing Society", *Contemporary French and Francophone Studies*, 20/1 (2016), 18-26.

⁶ Rogger Allen, "Rewriting literary history: the case of Moroccan fiction in Arabic", *The Journal of North African Studies* 16/3 (2011), 311-324.

⁷ Ian Campbell, *Labyrinths, Intellectuals and the Revolution, The Arabic- Language Moroccan Novel Studies in the History and Society of the Maghrib* (Leiden: Beill, 2013), 19-21.

Yurtiçi kaynaklarında ise: Dağ, yüksek lisans tezinde el-Ğallâb'ın *Defenna'l-mâdî*, *Seb'atu Ebbâv* ve *Muallim Ali* romanlarında sömürge döneminin yansımalarını ele almış, yazarın romanlarının sömürge dönemi sosyal hayatını tüm gerçekleriyle yansıttığı ve sömürgecilik üzerine yapılan araştırmalar için önemli kaynaklar olduğu belirtilmiştir.⁸ Bozkurt'un, yüksek lisans tezinde Fas edebiyatında Muhammed Zafzaf ve çeşitli kısa öyküleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. el-Ğallâb'a ise Fas edebiyatındaki kilit konumu sebebiyle dolaylı değinilmiştir.⁹ Sever, Fas romanının öncülerinden Abdülmecîd bin el-Celûn ve *Fi't-Tufûle* Adlı Romanı'nı ele alan bir yüksek lisans tezi kaleme almıştır. Tezinde Fas romanı ve dolaylı olarak el-Ğallâb'a değinilmektedir.¹⁰ Aydemir, çalışmasında Tahar Ben Jelloun'un çok yönlü edebi kişiliğini, önemli eserlerini, ele aldığı temaları ve Fas edebiyatındaki yerini kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Eserde el-Ğallâb'a dair doğrudan bir bilgi bulunmamakla birlikte Fas edebiyatı açısından Türkiye'deki ilk çalışmalardandır.¹¹

Bu çalışma, Türkiye'de doğrudan Abdülkerim el-Ğallâb ve eserini ele alan ilk akademik inceleme olma niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle, milliyetçi ve İslamcı izler taşıyan Fas romanı geleneğinin Türkiye'de daha geniş bir akademik çevre tarafından tanınmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca, Fas edebiyatı bağlamında yapılan bu analiz, Arap edebiyatı ve karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları açısından da yeni bir perspektif sunarak alana önemli bir katkı sağlayacaktır.

1. Fas Romanında İlkler

20. yüzyılın başlarına kadar Fas edebiyatı, yeni akımlardan uzak kalmış ve klasik Arap edebiyatına bağlı kalmıştır. Aynı dönemde Mısır, Suriye ve Irak edebiyatında bir canlanma yaşanmıştır. Doğu Arap dünyasında 19. yüzyılda başlayan nahda hareketi, Mağrib ülkelerinde Birinci Dünya Savaşı'na kısa bir süre kala etkisini göstermiştir. Modern Fas edebiyatının her aşamasında, Doğu Arap ülkelerinde olduğu gibi, siyasi ve sosyal faktörler etkili olmuştur.¹²

Fas'ta roman iki kaynaktan beslenmiştir. Bir grup roman türüyle Ortadoğu üzerinden tanışırken, diğer grup da Batı kültürü aracılığıyla bu türü tanımıştır. Bu durum, ülkede Batı ve Doğu ekolünü takip eden iki hareketi beslemiştir. Batıdan doğrudan tercüme yoluyla alınan romanlar taklit niteliğinde eserler iken, Doğu ekolü eserleri -özellikle Mısır- yine Batı kaynaklı olsa

⁸ Sümeyye Dağ, *Modern Fas Romancısı 'Abdülkerim Ghallab ve Romanlarında Sömürge Eleştirisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁹ Eyüp Bozkurt, *Modern Fas Edebiyatında Kısa Öykü ve Muhammed Zafzâf'ın "Bâ'i'atu'l-verd" Adlı Öykü Koleksiyonunun Tahlili* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹⁰ Sümeyye Sever, *Modern Fas Edebiyatında Abdülmecîd bin el-Celûn ve Fi't-Tufûle Adlı Romanı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹¹ Rukiye Aydemir, *Abdülmecîd B. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve 'Vâdî'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

¹² Aydemir, *Abdülmecîd B. Cellûn'un Hayatı*, 15.

da onu kendi bünyesinde eritmiş ve milliyetçi duygularla yoğurmuştur.¹³ 1930'a gelindiğinde, Fransız sömürge yönetiminin yasakları ve Arap diline yapılan kısıtlamalar nedeniyle, Fas'ta ürün çeşitliliği oldukça sınırlı kalmış ve o dönemde yayımlanan dergiler ile makaleler büyük önem arz etmiştir. Okuyucu kitlesiyle birlikte tam anlamıyla edebiyat oluşumu, 1945-1960 yılları arasında basın ve yayın yollarının kolaylaşmasıyla başlamıştır.¹⁴

Fas'ta romana hazırlık ve geçiş niteliğindeki eserler, gezi yazısı ve makâmeler olmuştur. İbnu'l-Muakkat'ın *er-Rihletu'l-Marakeşiyye* (1932), el-Tehâmî el-Vazzânî'nin *ez-Zâviye* (1942) ve Abdülhadi Bûtâlib'in *Vezîru Gırnata* (1950) gibi eserleri, roman öncesi döneme ait geçiş dönemi sayılabilecek önemli çalışmalardır.¹⁵

Fas'ta romanın tanınması ve ilk örneklerinin verilmesi, modern eğitim alan ilk grupların Mısır, Lübnan ve Suriye gibi önde gelen Arap ülkelerinde eğitim görmesiyle başlamıştır. Faslıların kendi ülkelerinde eğitim talebi arttıkça, Fransız okulları bu ihtiyacı karşılamıştır. Böylelikle yerel halk, Fransız yerleşimcilerin çocukları gibi Avrupa tarzı eğitim almış ve onlarla rekabet edebilir hale gelmiştir.¹⁶ Hem Arap ülkelerinde hem de Avrupaî okullarda eğitim gören Faslılar, ülkelerinde modern gazetecilik ve edebî yazının gelişmesine öncülük etmişlerdir.

1945-1962 yıllarında Fas'ta az sayıda roman yazılmıştır. Bu dönemin öne çıkan Arapça romanı, Abdelmecid bin Cellûn'un otobiyografik eseri *Fî't-tufûle* (1956)'dir. 1960-1974 yılları arasında Fas'ta birçok roman türü ortaya çıkmıştır ve 1974'ten sonra roman sanatı farklı bir gelişim göstermiştir. 1960'lı yıllardan 1970'lerin başlarına kadar önemli romanlar şunlardır: Abdulmecîd b. Cellûn'un *Fî't-tufûle* (1956), Abdülkerim el-Ğallâb'ın *Muallim Alî* (1971), Muhammed Aziz el-Habbâbî'nin *Ceylû'z-zama'e* (1967), Mübârek Rabî'nin *Rıfkatu's-sâlih ve'l-kamer* (1976) ve Muhammed Zafzâf'ın *el-Mer'e ve'l-verde* (1972). Bu yazarlar, roman sanatının gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır.¹⁷

2. Abdülkerim el-Ğallâb ve Edebî Kişiliği

Abdülkerim el-Ğallâb, 1919 yılında Fas'ta doğdu. İlk eğitimini Fas'ın Karaviyyîn Üniversitesi'nde aldıktan sonra, on yedi yaşında Mısır'a giderek Kahire Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde eğitim gördü ve mezun oldu. Mısır'da bulunduğu süre zarfında, Fas, Cezayir ve Tunus'un bağımsızlık hareketlerine katıldı ve Tunuslu lider el-Habib Burgiva ile tanıştı.

¹³ Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler* (İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2015), 114.

¹⁴ Abdülkerim el-Hatîbî, "er-Rivâyetü'l-Mağribiyye", çev. Muhammed Berade. *İttihâdu'l-kuttâbi'l-'Arab*. 82 (1978), 111-115.

¹⁵ Turgay Gökgöz, "Modern Fas Romanına Bir Bakış". Edid: Edebali İslamiyat Dergisi/ Edebali Islamic Journal 3/6 (Kasım/November 2019), 23.

¹⁶ Campbell, *Labyrinths, Intellectuals and the Revolution*, 19-21.

¹⁷ Hamid Lahmidânî, *er-Rivâyetü'l-mağribiyye ve ru'yetü'l-vâkı'l-ictimâî* (Dâru'l-beydâ: Dâru's-sekâfe, 1985), 31.; Gökgöz, "Modern Fas Romanına Bir Bakış", 24.

Ayrıca, Mağrib ülkelerindeki ulusal bağımsızlık hareketlerini desteklemek amacıyla, 1947 yılında Mektebu'l-Mağribi'l-'Arabi'yi kurdu. 1948 yılında Fas'a döndüğünde gazetecilik ve öğretmenlik yapmaya başladı. *Risâlatü'l-Mağrib* adlı haftalık derginin baş editörü oldu ve aynı zamanda günlük *el-'Alem* gazetesine katkılarda bulundu. Daha sonra, İstiklal Partisi'nin resmî gazetesi olan *el-Alem*'in elli yılı aşkın süreyle editörlüğünü üstlendi ve köşe yazıları yazdı.¹⁸

el-Ğallâb, ulusal bağımsızlık mücadelesi nedeniyle birkaç kez tutuklandı ve bu deneyimlerini 1965 yılında yayımlanan otobiyografik eseri *Seb'atu ebvâb* (1965) adlı romanında aktardı.¹⁹ 1956-1959 yılları arasında Ortadoğu'dan sorumlu bakan olarak görev yaptıktan sonra gazetecilik ve yazarlığa döndü. Ancak, 1983-1985 yıllarında tekrar Fas Hükümeti'nde bakanlık görevini üstlendi. İstiklal Partisi'nin üyesi olmanın yanı sıra, uzun süre partinin liderliğini de yaptı.²⁰

El-Ğallâb, siyasetçi, gazeteci ve edebiyatçı kişiliğinin yanında iyi bir tarihçidir. Onun üç ciltlik *Kırâa cedîde fî târîhi'l-Mağribi'l-'Arabî* eseri kapsamlı bir Mağrib tarihçesidir. Arap milliyetçiliğine inanmış bir yurtsever olarak el-Ğallâb; edebiyat eleştirisi, siyaset, tarih analizi, roman ve kısa hikâye gibi pek çok alanda yazılar kaleme aldı. Yazar ve gazeteci cemiyetlerinde aktif rol oynadı. Batı'nın modernizmini savunsa da körü körüne taklidi reddetti ve Arap-İslam karakterinin korunması gerektiğini vurguladı. Yazılarında Fas halkının Fransızca'yı yaygın şekilde kullanmasını, Arapça kitapların sınırlı dolaşımını ve düşük okuryazarlığı eleştirdi. Arap halklarının zayıf okuma alışkanlıklarını kültürel kargaşanın bir nedeni olarak gördü. Geri kalmışlığın yalnızca ekonomik zafiyetle alakalı olmadığını, toplumun; kişisel gelişim ve ahlaki reformlarla düzeltilebileceğine inandı. Bu nedenle, bir kültürün gelişmesi için özgürlüğün en önemli itici güç olduğuna inandı. el-Ğallâb, eleştirmenlerin gözünde Fas romanını nihaî haline ulaştıran 1960'lı yılların anahtar ismidir. Bunu yaparken Mısırlı yazar Necip Mahfuz'u örnek almıştır. Onun, eğitimini Mısır'da tamamlamış olması, edebî ve siyasî kişiliğinin orada oluşması, verdiği eserlerin seyrinde etkili olmuştur.²¹

¹⁸ Adib Aida Bamia, "Ghallab, Abd al-Karim". *Encyclopedia of World Literature in the 20th Century*. ed. Leonard S. Klein (New York: The Continuum Publishing Company, 1993), 5/250-252.; Hakîm Anker, "Abdülkerim Gallab miet 'Âam mine'l-hayât", *el-Arabi'l-cedîd*, 18 Ağustos 2017, <https://www.alaraby.co.uk/عبد-الكريم-غلاب-مئة-عام-من-الحياة>

¹⁹ Abdülkerim el-Ğallâb, *Seb'atu Ebvâb* (Rabat: Menşûrâtü'l-meârif, 2012).

²⁰ Abdulwahab M. Kayyali, *Why Parties in Morocco: Political Party Formation and Development Under Monarchy* (Colombia: The Faculty of The Columbian College of Arts and Sciences of The George Washington University, Doktora Tezi, 2018), 41.

²¹ Tanabayeva Anar, "Abd al-Karim Ghallab One of the Greatest Critics in Arabic Maghreb and World Literature", *Kazakh National University after al-Farabi Oriental Faculty*. Erişim adresi: http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Philologia/59915.doc.htm (03.07.2019); Bamia, "Ghallab, Abd al-Karim", 250- 252; Moha Ennaji, *Multilingualism, Cultural Identity, and Education in Morocco* (New York: Springer, 2005), 12.

el-Ğallâb'ın milliyetçi ve gelenekçi bakış açısı, 1960'ların liberalizmine olumlu bakmamasına neden oldu. Modernizme karşı farklı bir bakış açısına sahipti ve bu durum kısa hikâye ve romanlarının konularını oluşturmaktadır. Eserlerinde Fas'ın değerleri olduğunu düşündüğü gelenek ve görenekleri ayrıntılı bir şekilde yansıtmaya çalışmıştır. Yazar, Fas Edebiyatı'nda gelecek kuşaklar için oldukça büyük etki bırakmıştır.²²

3. Defenna'l-mâdî'ye Genel Bakış

Gazeteci, yazar, siyasetçi ve tarihçi Abdülkerim el-Ğallâb, Fas'ın bağımsızlığının ardından uygun sosyal ve kültürel ortam oluşmaya başladıktan sonra romanlarını kaleme almaya başlamıştır. *Seb'atu ebvâb* (1965) ilk otobiyografik romanıdır. *Defenna'l-mâdî* yani Türkçe ifadeyle *Geçmiş Gömdük* (1966) yazarın ikinci romanıdır. *Defenna'l-mâdî* sömürge dönemi ardından modern romanın tüm özelliklerini barındıran ilk Arapça roman olma özelliğini taşımaktadır. 1968 yılında *Mağrib Yazarlar Ödülü*'nü kazanmış hakkında pek çok eleştiri yazısı kaleme alınmıştır.²³

Romanının ilk baskısında yer alan sözleri şöyledir:

“Bu roman Fas'ın doğum sancısı yaşadığı dönemdeki sayısız başarısızlık sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu dönem halkımın tüm bilinciyle yeni dünyaya adım attığı dönemdir. Ancak bu dönem, tüm doğum sancuları gibi psikolojik, düşünsel ve toplumsal çatışmaların merkezi idi. İşte bu noktada iki nesil, olabilecek en güçlü çarpışmayla çarpışmıştır. Ortaya çıkan kaygı, çatışma ve mücadeleyle, bugünün mağribi olarak tabir edeceğimiz yeni ruh, varlığını iyi ve kötüsüyle bu çarpışmaya borçludur. ...

*Bu roman, kaynağını devrimci kahramanlarından alan ve onların konuştuklarıyla konuşan, devrimci bir romandır.”*²⁴

Roman, toplumsal ve insani konuları yüksek edebi bir üslupla yansıtmaya yönüyle yeni bir edebi dönemin başlangıcı niteliğindedir. Yeni ve eski kuşağın çatışmasını, gerçek tarihi olaylar ve kişilerle harmanlayarak Fas mücadelesi tarihine ışık tutmuştur. Romanda kimi zaman el-Hâc Muhammed (Baba), kimi zaman da Abdurrahman (oğul) olmuş, iç monolog yöntemiyle karakterlerin iç dünyalarında yaşadıkları karmaşaları açığa çıkarmış, zihinlerindeki soruları bu yöntemle cevaplamıştır.

3.1. Romanın Özeti

El-Tehâmî ailesi, Hayyu'l-mahfiyye'de büyük bir köşkte yaşar. Aile, geniş bir aile yapısına sahip olup, hizmetçileri ve torunlarıyla birlikte kalır. Ailenin küçük erkek çocukları, yerel dilde 'mesîd' ya da 'küttap' olarak bilinen, Kur'an Kursu'na benzer eğitim kurumlarına gönderilirken,

²² Campbell, *Labyrinths, Intellectuals and the Revolution*, 81.

²³ Abdelkrimghallab.info. “el-irsu'l-edebî ve'l-fikrî ve's-siyâsî ellezî terakehû 'Abdu'l-kerîm Gallâb” (20.08.2024). <https://www.abdelkrimghallab.info/le-passe-enterre>

²⁴ Abdülkerim el-Ğallâb, *Defenna'l-Mâdî* (Dâru'l-Beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1973).

kız çocukları ise dikiş nakış kurslarına gider. Ailenin kadınları, genellikle evin yüksek duvarları arasında yaşamlarını sürdürürler.

Ailenin reisi el-Hâc Muhammed, beyaz tenli, orta boylu ve giyim kuşamına özen gösteren bir tüccardır. Gün doğumunda evinden çıkar, çarşıyı dolaşır, esnaflarla selamlaşır ve pazarlık yapar. Dini bütün bir insan olarak Karaviyyîn Camii ve Mevlây İdris tekkesinde hadis ve siyer derslerine katılır. Kendini mahallesinin mürşidi olarak görür.

El-Tehâmî köşkünde hizmetçilerin ayrı bir yeri vardır. Hizmetçiler ailenin bir üyesi kadar aileyle beraberdir lakin hiçbir zaman bir aile üyesi gibi muamele görmezler. Hizmetçilerin çoğu, çocukken Fas'ın güney bölgelerinden kaçırılmışlardır ve köle olarak çalıştırılmaktadırlar. Hizmetçiler arasında Yasemin, aileye katılan son hizmetçidir ve kısa sürede el-Hâc Muhammed'in gözdesi olur. Bu durum köşkteki dengeleri sarsar ve Yasemin, istememesine rağmen el-Hâc Muhammed'den Mahmud adında bir oğlan çocuğu dünyaya getirir. Mahmud, köle bir anneden doğduğu için aile içindeki diğer çocuklarla aynı mertebede olamaz ve dışlanır.

el-Hâc Muhammed'in, eşi Haddûc'dan Abdülgani, Abdurrahman ve Ayşe adında üç çocuğu vardır. Abdülgani okumamıştır, babasına benzer ve ticaretle ilgilenir. Abdurrahman ise asi bir karaktere sahip, meraklı bir çocuktur. Abisinden farklı olarak mahalledeki arkadaşlarından duyduğu modern Fransız okuluna gitmek ister. Abdurrahman, Fransızların açtığı Ebnâu'l-Âyân okuluna yazılır ve başarılı bir öğrenci olur.

Fas'ta nisan ayında, kırsalda arazileri olan aileler, şehri terk ederek badiyelere göç ederler. el-Hâc Muhammed de sahip olduğu arazilere gider ve toprak işçileriyle ilgilenir. Kadûr ve ailesi, el-Hâc Muhammed'in arazilerinde işçi olarak çalışmaktadır ve ona kin beslerler.

Modern okulda eğitim alan Abdurrahman, Fransız öğretmenlerin eğitim yöntemleri ve disiplinlerinden etkilenir. Geleneksel pek çok şeyi eleştirmeye başladığı gibi babasını da eleştirmeye başlar. Fakat zamanla Abdurrahman millî ve manevî değerlerine bağlı, duyarlı bir genç hâline gelir. Artık ülkesinde olup bitenlerin farkındadır. Fransızların dayattığı kanunları duyduğunda, bu durumun Fas'taki dil ve din birliğini bozacağını anlar ve isyankâr söylemler içerisinde olan gruplara dahil olur. Ancak bu durum, el-Hâc Muhammed tarafından hoş karşılanmaz.

Abdurrahman bir gün şehirdeki bankalardan birinde Madlin adında Fransız bir kız ile tanışır ve kısa sürede dost olurlar. Madlin, Abdurrahman'a göre ırkçı düşüncelerden uzak, Fas'ı tüm yönleriyle tanımak isteyen temiz bir kızdır. Abdurrahman, Madlin'i evinde ziyaret eder. Bu ziyarette, ailesinin yaşam tarzı, ilgi alanları ve genç görünüşlerine hayran kalır. Kendi ailesiyle kıyasladığında, ailesinin böyle bir ziyarete veya yaşam tarzına hazır olmadığını düşünür.

Mahmud da ağabeyi gibi modern okula başlar ve evde olduğu gibi burada da dışlanır. Ancak derslerinde başarılıdır ve Fransız öğretmenlerin takdirini kazanır. Aile, büyük oğul

Abdülğani'nin düğün telaşını yaşarken, Abdurrahman isyan ve özgürlük duyguları içinde yanıp tutuşur ve sonunda gözaltına alınır. Mahkemede iki yıl hapis cezasına çarptırılır ve hapisshaneden daha güçlü bir şahsiyet olarak çıkar.

Abdurrahman hapisten çıktığında, el-Hâc Muhammed eski gücünü yitirmiş, evdeki güç dengeleri sarsılmıştır. Mahmud ise, Fransızlar adına çalışan bir memur olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Fas'ta bağımsızlık hareketleri başlar ve Abdurrahman bu hareketlere katılır. Tekrar tutuklanır ve bu sefer el-Hâc Muhammed, oğlunun davasına saygı duymaya başlar. Mahmud, kadılık görevine yükseltilir ve Abdurrahman, köşkte kendini göz hapsinde hisseder.

Fas, bağımsızlık için mücadele ederken, Abdurrahman ve dava arkadaşları, ülkelerinin geleceği için umutla çalışmaya devam ederler.

3. 2. Defenna'l-mâdî'de Şahıs Kadrosu

Romanda karakter analizine temel olarak Pospelov'un karakter sınıflandırması esas alınmıştır. Pospelov, roman kişilerini iki grupta değerlendirir: Esas karakterler (başat) ve yan karakterler. Esas karakterler, olay örgüsünün merkezinde yer alan, belirgin kişilik özelliklerine sahip figürlerdir. Yan karakterler ise genellikle ikincil düzeyde rol üstlenen; ancak baş karakterin gelişim, dönüşüm ve olgunlaşma sürecine doğrudan ya da dolaylı katkı sağlayan kişilerdir.²⁵ Bu bağlamda *Defenna'l-mâdî* romanındaki karakterler esas ve yan karakterler şeklinde sınıflandırılarak incelenecek; olayların akışını yönlendiren başat karakterlerin yapısal ve psikolojik özelliklerine daha ayrıntılı şekilde yer verilecektir.

3.2.1. Esas Karakterler

Romandaki karakter çözümlemesi, olay örgüsünün merkezinde yer alan esas karakterlerin anlatıdaki işlevleri üzerinden yapılandırılmıştır. Anlatının taşıyıcısı konumundaki başat karakterler, yalnızca bireysel yönleriyle değil, toplumsal ve tematik düzeydeki yansımalarıyla birlikte değerlendirilmiştir. *Defenna'l-mâdî*'de yer alan bu karakterler, dönemin toplumsal yapısına ve kimlik inşası sürecine ışık tutan temsil alanları üzerinden analiz edilmiştir.

el-Hâc Muhammed: Fas'ın köklü el-Tehâmî ailesinin reisi ve dini bütün otoriter babasıdır. Evleri ve arazileri olan bir tüccardır. Romanda sabit fikirliliği, yeniliklere kapalı olmasıyla geleneksel yapıyı temsil eder. Ailede çocuklarının yaşamları, evlilik tercihleri ve işleri konusunda son söz ona aittir. Yönetime bağlı bir vatandaştır ve oğlu Abdurrahman'ın isyankâr tutumlarından hoşnut olmaz. Yine el-Hâc Muhammed'e göre bir evlilik soyluluk ve mal varlığı için yapılır. Bu sebeptendir ki oğlu Abdülğani'nin eşine kimseye danışmadan kendisi karar verir. Baba el-Hâc'a

²⁵ Gennadiy N. Pospelov, *Edebiyat Bilimi*, çev. Yılmaz. Onay (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2005), 222-223.; Ramazan Korkmaz, *Sabahattin Ali- İnsan ve Eser* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997).

göre, insanların kendisi ve ailesi hakkındaki görüşleri çok önemlidir. Bu sebeple Abdurrahman'ın tutuklanması el-Hâc Muhammed'in yüzünü yere eğdirir.

Hadduc: Evin Hanımı ve el-Hâc'ın resmi eşidir. El-Tehâmî hanesini çekip çevirir. Açık fikirli değildir, kocasına Hristiyan bir doktorun elinin değmesini istemez. Batıl inançları vardır. Kocasının doktorun tedavisinden değil, türbeden alınan sudan şifa bulacağına inanır. Erken yaşta olmalarına rağmen çocuklarını evlendirmede aceleci davranır. Soyluluk onun için önemlidir, bu sebeple oğlunu babası soylu olsa da annesi hizmetçi olan bir kızla evlendirmek istemez. Kocasının sözünden çıkamayan ancak otoritesi olan, çocuklarını yetiştiren güçlü anneyi temsil eder. Ailesi onun her şeyidir. Nitekim kocası öldüğünde artık hayat ışığını kaybetmiştir.

Abdurrahman: el-Hâc Muhammed'in üç çocuğundan biri, evin asi karakterli, ilkleri yapan ve Fransız okulunda eğitim alan oğludur. Roman bu karakter üzerinde kurulmuştur. Anlatıcı türü zaman zaman üçüncü şahıs (ilahi) olurken, çoğu zaman birinci şahıs olarak Abdurrahman'ın ağzından duygu ve düşünce dünyası yansıtılır. Fransızcaya hâkim ve Fransız kültürüne, okulundaki öğretmenleri ve yerleşimci arkadaşları sayesinde aşinadır. Okula başladığı ilk dönemlerde Fas geleneklerini ve aile bireylerini küçümseme eğilimi gösterirken daha sonra güçlü millî duygulara sahip olur. Fas'ın bağımsızlık sürecinde babasının tüm menlerine rağmen önemli rol oynamış gençlerdendir. Davası uğruna hapislerde yatmış ve fedakarlıklarda bulunmuştur. Abdurrahman, hapis tecrübesi sonrasında daha güçlü bir karakter olarak karşımıza çıkar. Eve döndüğünde babasının ona karşı bakış açısı değişir, hatta kardeşleri üzerinde bile söz sahibi olur. Kardeşi Ayşe'nin istemediği biriyle evlenmesine engel olur. Mahmud'a kendilerinden bir farkı olmadığı, herkesin eşit olduğunu söyler ve ona özgüvenini kazanması konusunda destek verir. Romanın bir bölümünde Abdurrahman, Fransız yerleşimci bir kızla yakınlık yaşar. Fakat bu durumun kendisi ve ailesi için uygun olmayacağı düşüncesiyle Abdurrahman tarafından kısa kesilir. Sömürge yönetimi için çalışması sebebiyle Yasemin'den olma kardeşi Mahmud'la problemler yaşar. Bağımsızlık konusunda ev ahalisi ve bilhassa kardeşleriyle uzun tartışmalara girer. Abdurrahman, el-Tehâmî ailesinde bağımsızlık sözcüsü olma görevini üstlenmiştir.

Yasemin: Yasemin karakteri bu romanda 20. yüzyılın başlarında devam etmekte olan köle/hizmetçi sınıfını temsil eder. Çocukken kaçırılmış ve köle evine getirilmiştir. Köle evinden el-Tehâmî ailesine satılarak onların hizmetçisi olmuştur. Genç ve güzel bir kadındır. Ancak hizmetçiler, hizmet verdikleri evde isimleriyle var olmazlar. Zaten onlar doğduklarında kendilerine verilen isimle değil, *Dâru'n-nahhâs*, yani köle evinde kendilerine verilen isimleri kullanırlar. Yasemin gibi hizmetçiler bulundukları evin reisinin tüm isteklerini yerine getirmek zorundadır. Nitekim Yasemin, istemese de el-Hâc Muhammed'in çocuğunu doğurur. Çocuk doğurmak da onun evdeki konumunu yükseltmez ve evin hanımı tarafından hor görülmeye devam eder. Yasemin, evin küçük kızı Ayşe'nin erkeklere bakış açısını olumsuz yönde etkiler.

Çünkü ona göre erkekler, kadınlara yalnızca menfaat ve şehvet için yaklaşan varlıklardır. El-Tehâmî ailesinde Yasemin'e bu gözle bakmayan ve onu kendileriyle eşit gören tek kişi Abdurrahman'dır.

Mahmud: el-Hâc Muhammed'in hizmetçi Yasemin'den olan oğludur. Daha küçük yaşlarda kardeşleri tarafından dışlanır ve ikinci sınıf insan muamelesi görmeye başlar. Ailesi içinde başlayan dışlanmalar onun peşini küttapta da bırakmaz ve "hizmetçinin oğlu" yaftasını yer. Buradaki baskılara daha fazla dayanamaz, ağabeyi Abdurrahman'ın desteğiyle o da Fransız okuluna gider. Kısa sürede Fransız öğretmenler dahi onun sınıfsal bir ayrımcılığa maruz bırakıldığını fark ederler ve bu durumu lehlerine kullanırlar. Mahmud Fransız okuluna gittikten sonra potansiyelinin farkına varır ve kendisini her alanda ispatlamaya çalışır. Zamanla diğer kardeşlerinden hiçbir farkı olmadığını anlar. Okuldaki öğretmenlerinin yönlendirmesi ile kısa sürede sömürge yönetimine minnet duyan bir memur olur. İyi bir maaş karşılığında adeta Fransız yönetimi tarafından satın alınan Mahmud, iradesi dışında kararlar vermek zorunda kalır. Yönetimin isteklerini yerine getirdikçe terfi eden Mahmud, hakimlik görevinin sorumlulukları altında kalır. Evde ağabeyi Abdurrahman ile zıt fikirlere sahip olmasından dolayı çatışmalar yaşar. Verdiği kararlar ve sonuçlarını kaldıramayan Mahmud, kendi hayatına acı bir şekilde son verir.

Ayşe: el-Hâc Muhammed'in tek kızıdır. El-Tehâmî ailesinde kız çocukları erkek kardeşleri gibi okula gönderilmez. Geleneksek aileler kızlarına sadece dikiş nakış kursuna göndermektedir. Ayşe de çevresindeki diğer kızlar gibi iyi bir ev hanımı ve anne olmak üzere yetiştirilmektedir. Daha küçük yaşta iken ne zaman evleneceği sorulmaya başlar. Çok geçmeden el-Hâc Muhammed kızı Ayşe'yi hiç tanımadığı biriyle iyi konumda olduğu gerekçesiyle evlendirmek ister. Ağabeyi Abdurrahman müdahil olur ve bir ilki yaparak kardeşi Ayşe'nin düşüncesini sorar ve onu istemediği bu evlilikten kurtarır. Daha sonra Ayşe, ailenin tabularını yıkarak dengi olduğu düşünülmeyen bir öğretmenle kendi isteğiyle evlenir ve mutlu olur.

Abdülgani: El-Tehâmî ailesinin ilk çocuğu ve büyük oğludur. Abdurrahman ile taban tabana zıt karakterlidir. Hal ve tavırları ile babasını taklit etmeye çalışır ve babası el-Hâc Muhammed, onu kumaş dükkanlarının varisi olarak görür. Abdülgani ilk eğitimini küttapta almıştır. Abdurrahman'ın Fransız okuluna gitmesine de kâfir okulu olduğu gerekçesiyle ilk karşı çıkanlardan olmuştur. Abdülgani, para kazanmaya başlayınca ailede söz sahibi olmaya başlar. Ancak okuma-yazma ile alakası yoktur ve Abdurrahman'a göre dar kafalıdır. Annesi ve babasının kararı ile erken yaşta evlenir ve hayata atılması istenir. Abdülgani evleneceği kızı ilk defa düğün günü görür. Tıpkı babası el-Hâc Muhammed gibi her gün dükkâna gidip gelerek hayatını idame ettirir.

Bu bölümde incelenen karakterler, *Defenna'l-mâdî* romanının sosyo-kültürel ve ideolojik çatışmalarını yansıtan temsili figürlerdir. Özellikle Abdurrahman, Yasemin ve Mahmud

aracılığıyla eser, sömürge sonrası Fas toplumunda kimlik, aidiyet ve dönüşüm temalarını çok katmanlı bir yapıyla ortaya koymaktadır. Farklı değer sistemlerini temsil eden başat karakterler, anlatının bireysel ve toplumsal düzlemde derinlik kazanmasına katkı sağlamaktadır.

3.2.2. Yan Karakterler

Bu bölümde, söz konusu yan karakterler işlevleri, temsil ettikleri değerler ve anlatıdaki konumları doğrultusunda değerlendirilecektir.

Fransız hoca: Fransız sömürge yönetiminin Fas'ta açtığı modern okullarda görev yapan öğretmenlerdendir. Romanda çocuk Abdurrahman'ın bakış açısıyla oldukça atletik, açık fikirli, modern giyimli ve dost canlısı biridir. Genel olarak tüm öğrencilerin beğenisini toplar. Küttap hocasından her yönüyle farklıdır. Fransız hoca, öğrencileri hiçbir zaman azarlamaz ve onlara dersi anlaşılır ve eğlenceli hale getirmek için elinden geleni yapar.

Faslı hoca: Fransız okulunda Kuran derslerine giren geleneksel giyimli eğitmendir. Giyim kuşamı sebebiyle öğrencilerin alay konusudur. Giyim kuşamı gibi öğretim yöntemi de çocuk Abdurrahman'ın gözünde yetersiz ve sıkıcıdır. Fransız okulunda göstermelik olarak bulunmaktadır. Abdurrahman daha sonra, öğrettiği şeyler değerli olmasına rağmen hocayla neden alay ettikleri ya da hocalarının sarık ve cübbesinin kendilerine neden öyle gösterildiği konusunda aydınlanma yaşayacaktır. Faslı hoca geleneksel eğitimin eskiyen yüzünü temsil eder.

Madlin: Şehirdeki bankada çalışan Fransız kızdır. Abdurrahman onunla tesadüf eseri bankada tanışır. Zamanla onunla konuşmaktan ve vakit geçirmekten hoşlanır. Madlin yetişkin Abdurrahman'ın gözünde ırkçı düşüncelerden uzak, güzel ve temiz bir kızdır. Madlin, Abdurrahman'ı evine davet eder ve ailesiyle tanıştırır. Ailenin yaşam tarzı, meslekleri, ilgi alanları ve genç görünimleri Abdurrahman'ı etkiler. Onları kendi ailesiyle kıyaslar. Madlin her ne kadar entelektüel anlamda Abdurrahman'ı etkileyen biri olsa da kendisi ve ailesi için uygun biri olmadığını düşünür.

Abdülaziz: Abdurrahman'ın Fas şehrinden vatansever arkadaşıdır. Bağımsızlık sürecinde Abdurrahman'la birlikte önemli sorumluluklar alan güçlü bir karakterdir. Gruplara hitap ederek onlara hamasetle milli duygular aşılar. Birden çok kez hapisaneye girer. Çünkü katıldıkları faaliyetler ve söylemleri Fransız yönetimini tehdit etmektedir. Abdurrahman onu her yönden örnek alır, onunla davasına olan inancı tazelenir. Önder Abdülaziz karakteri, el-Ğallâb'ın diğer romanlarında da önemli yer tutar.²⁶

²⁶ Abdülkerim el-Ğallâb, *Muallim Ali* (Rabat: Menşûrâtü'l-meârif, 2015).

Mevlay Zekî: el-Hâc Muhammed'i ziyaret eden nadir arkadaşlarındandır. Belirli bir yaşta sonra dışarı ile bağlantısı kesilen el-Hâc Muhammed'in gözü kulağı olur. Olup biten hadiseleri el-Hâc Muhammed'e kendi düşüncelerini de araya sıkıştırarak anlatır. Mevlay Zekî'ye göre vatansever gençlerin yönetime karşı çıkması bir hatadır. İdam edilmeleri ise şaşılacak bir şey değildir.

Fas Paşası: Abdurrahman ve vatansever arkadaşlarının mahkemesini yapar. Yapılan mahkemenin hiçbir hukuki dayanağı yoktur. Fas paşası, Fransız yönetiminin aleyhine karar verememektedir, Fransız generalin gölgesindedir, pasif durumdadır.

Fransız General: Sömürge yönetiminin Fas'taki temsilcisidir. Yönetim ve mahkemede hemen Fas Paşasının yanındadır. Mahkemeden çıkacak kararlar paşanın kararları gibi görünse de aslında Fransız generalin emirleridir. Yargılama topluca ve özensiz yapılır. Fas'ta görevli olduğu dönemde isyanları kontrol altına almak için idam başta olmak üzere ağır kararlar almıştır. İdam cezası almayan Faslı gençlere ise en az ikişer yıl hapis cezası vermiştir.

Kadûr: Kadûr ve ailesi, toprakları borçları karşılığında ellerinden alınmış eski toprak sahipleridir. El-Tehâmî ailesinin, topraklarını ellerinden zorbaca aldığını düşünür. Kadûr ve ailesi, el-Hâc Muhammed'in hayvanlarını güderek ve topraklarını sürerek hayatını idame ettiren bedevî bir ailedir. El-Tehâmî ailesi her yılın nisan ayında Kadûr ve ailesinin topraklarına badiyeye göç eder. El-Hâc Muhammed onlara karşı güvensizdir ve mallarından kaçırdıklarını düşünür.

İncelenen yan karakterler, başat karakterlerin içsel çatışmalarını, değer dönüşümlerini ve toplumsal etkileşimlerini daha görünür kılmaktadır. Özellikle eğitimciler, sömürge yöneticileri, siyasi figürler ve halk temsilcileri aracılığıyla roman, sömürge sonrası Fas toplumunun çok katmanlı yapısını yan karakterler üzerinden derinleştirmektedir.

4. Defenna'l-mâdî'de Öne Çıkan Temalar

Defenna'l-mâdî romanı, yalnızca bireysel bir hikâyenin anlatısı değil, aynı zamanda sömürge dönemi Fas toplumunun kültürel, siyasal ve sosyal yapısını tematik düzlemde yansıtan güçlü bir kurmaca yapı sunar. Eserde yer alan temalar, yazarın sömürgecilğe, gelenek-modernite çatışmasına, eğitim politikalarına, yargı sistemine ve sınıfsal ayrımlara yönelik eleştirel bakışını açığa çıkarır. Bu bağlamda tematik çözümleme, romanın düşünsel arka planını, karakterlerin gelişimini ve dönemin sosyolojik dinamiklerini kavramada önemli bir işlev görmektedir. Zira edebî metinlerde tema, yalnızca konusal bir yapı değil, aynı zamanda yazarın ideolojik yönelimini ve dönemin entelektüel iklimini yansıtan temel bir unsurdur.²⁷ Aşağıda, romanın anlatı

²⁷ René Wellek ve Austin Warren, *Theory of Literature* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1949), 110.

bütünlüğünü kuran ve toplumsal hafızaya hitap eden başlıca temalar başlıklar hâlinde ele alınacaktır.

4.1. Kolonyal Eğitim

Fransız sömürge yönetimi, işgalin ardından Kuzey Afrika'daki kültürel hegemonyasını tesis etmek amacıyla ilk olarak eğitim alanına yönelmiştir. “Uygarlaştırma” iddiası çerçevesinde kurulan bu okullar, yerli halkları asimile etmeye, onların dilini, dinini ve kültürel kimliğini bastırmaya yönelik araçlar olarak kullanılmıştır. Başlangıçta Müslüman halk tarafından mesafeyle karşılanan bu okullar, zamanla bağımsızlık mücadelelerinin yetiştirici zeminine dönüşmüş; Fransızca eğitim alan öğrenciler, sömürgecilik karşıtı hareketlerin öncüsü hâline gelmiştir.²⁸ *Defenna'l-mâdî* romanında kolonyal eğitimin bireysel ve toplumsal etkileri, modern okul ile geleneksel eğitim kurumları arasındaki karşıtlık üzerinden çok yönlü olarak ele alınır.

Romanın baş kahramanı Abdurrahman, Fransız okullarını ilk mahalle arkadaşından duyar. Fransız okullarından önce gittikleri mahalle mektebinden (küttap) farklı modern okul, tüm çocukların merakını celbeder. Ancak Abdurrahman böyle bir şeyi ailesinden istemeye cesaret edemez, çünkü Hristiyan bir öğretmenden ders alması ailesi tarafından hoş karşılanmayacaktır.²⁹

Babaları tüccar olan burjuva çocuklarının birbirlerinin etkisiyle Fransız okullarına gittikleri görülür. Önde gelen ailelerin çocuklarını birer birer Fransız okullarına göndermesi, burjuva arasında okullarının popülaritesini artırdığını ve zamanla Hristiyan öğretmen kaygısının kalmadığını göstermektedir.

Faslı çocuklar yaz sıcağında küttaba devam ederler ve en ufak ilgisizliklerinde fakihin falakasına maruz kalırlar. Bu öğrenme mekânı çocukların içinde özgürce hareket edemedikleri bir hapisaneyi andırmaktadır. Kaylûle vaktinde dahi rahat göremeyen çocuklar, bu okula bıkkınlık içerisinde devam etmektedir. Abdurrahman ve diğer çocuklar yazın bu durumda iken, Fransız okuluna giden arkadaşları üç ay yaz tatili yapmaktadır. Abdurrahman daha fazla dayanamaz ve o da Fransız okuluna gitmek istediğini babasına söyler.³⁰

Ortaokul çağındaki Abdurrahman'ın gözünden küttap bir hapisane, yaz tatili olan Fransız okulu ise bir cennettir. Fas'ta yayılmaya başlayan modern okullar burjuva için bir statü, çocuklar için kaçış imkânı olmuştur.

²⁸ Ousmane Barry, “Fransız Sömürgelerinde Eğitim Politikaları: Fransız Arap Mağrip Devletlerinin Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020), 15.

²⁹ Abdülkerim el-Ğallâb, *Defenna'l-mâdî* (Rabat: Menşûrâtü'l-meârif, 2017), 93-95.

³⁰ el-Ğallâb, *Defenna'l-mâdî*, 124-127.

Romanda 'Ebnâu'l-Âyân' adı verilen Fransız okulunda Fransızca dersler öğrenilirken, okuldaki Arap hoca tarafından verilen dersler anlaşılması zor ve ezberlenen derslerdir. Abdurrahman'ın bakış açısıyla anlatılan bu kısımda Fransız hoca farklı bir dilde anlattığı halde Arap hocaya göre daha anlaşılırdır. Arap hoca yerinden kalkmak için kendini yormaz ve çocukların gözlerine bakmazken, Fransız hoca sınıf içerisinde enerjik hareketleriyle, giyim kuşamıyla, basit anlatımıyla öğrencileri etkiler. Öğrenciler, Arap hoca sinirlendiğinde çoğu zaman Fransız hocaya sığınurlar. Görünüşe göre Fransız hoca, daha merhametlidir ve öğrencilerin yanında durmaktadır. Öğrenciler bu iki hoca arasında sürekli kıyas yapmaktadır ve Fransız hocayı rol model almaktadırlar.³¹ Fransız okullarında dahi olsa Arapça verilen derslerin ezbere dayanan ve düşünmeye sevk etmeyen dersler olduğu anlaşılmaktadır. Fransız hocayla alınan dersler ise çocukların seviyesinde verilen pozitif ilimlerdir. Fransız okullarında bir takım Arapça derslerin müfredata dahil edilmesi, Faslı ailelerin çocuklarını modern Fransız okullarına göndermede önyargılı olmamalarını sağlamıştır.

Abdurrahman Fransız hocayla Arap hocayı zihninde sürekli karşılaştırmaktadır. Kendisi de dahil olmak üzere öğrencilerin neden Arap hoca ile alay etme eğiliminde olduğunu, Fransız hocayı ise takdir etme eğiliminde olduklarını sorgulamaktadır. Fransız hoca onlara neden daha sevimli gelmektedir? Arap hocaya halk tarafından saygıda kusur edilmezken neden okul içerisinde öğrencilerden aynı saygıyı görmemektedir?³²

Burada el-Ğallâb, okuyucuyu düşünmeye sevk etmek istemektedir. Fransız okullarındaki bu durumun Faslı çocukların aklını karıştırdığı ve önlerindeki örneklerin onları nasıl şekillendirdiğini göstermek istemiştir. Fransız okullarında Arap hoca, çocuklar gözünde korkulması gereken ve geçmişte kalmış bir figürdür. Fransız hoca ise; modern giyimi, gençliği ve derslerinin hayatla iç içe olması yönleriyle çocukların olmak istedikleri bir figür haline gelmektedir. Burada el-Ğallâb, objektif bir şekilde hocaların çocukların gözünde nasıl bir izlenimlerinin olduğunu göstermiştir. el-Ğallâb, romanın ilerleyen bölümlerinde Abdurrahman'ın farkındalığı arttığında gerçekleri gördüğünü, Fransız okullarında yapılmak isteneni anladığını ifade etmiştir. Yazar Abdurrahman'ın daha sonraki sorgulamalarında şunları göstermek istemiştir; Arap hoca Fransız hocadan daha az zeki ya da daha az bilgili değildir. Fakat Arap hocanın görüntüsü dahil hal ve tavırları, yöntemleri eskimiştir. Arap hoca ve klasik Arapça eğitimi artık yetersizdir ve modern usullere ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm bunlardan yazarın, batılılaşma fikrine değil, batının ülkesindeki varlığına karşı olduğu anlaşılmaktadır.

³¹ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdi*, 131-133.

³² el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdi*, 135-136.

4.2. Kolonyal Yönetim ve Ekonomi Politikası

Fransız sömürgeciliği, tarih boyunca en yayılcı ve sistemli kolonyal politikaları uygulayan örneklerden biri olarak öne çıkmıştır. İngiltere'den sonra en geniş sömürge ağına sahip olan Fransa, özellikle Afrika ve Asya'daki kolonilerde, siyasi kontrolün yanı sıra ekonomik kaynakların sömürülmesini esas alan çok yönlü bir yönetim mekanizması kurmuştur. Bu süreçte, kölelik ve zorunlu iş gücü sistemleri, sömürgecilik faaliyetlerinin temel dayanaklarından biri olmuştur.³³ *Defenna'l-mâdî* romanı da Fransa'nın Fas'taki kolonyal yönetimini ve uyguladığı ekonomi politikalarını, yerli halk üzerindeki etkileri üzerinden okuyucuya sunar.

Fransa sömürge yönetimi, çıkardığı bazı yasalar ile Fransız yerleşimcilere Fas'ta toprak edindirmeye, diğer alanlarda da iş imkânı sağlamaya çalışmıştır. Romanın, Kadûr ve ailesinden bahsedildiği küçük bir kesitinde bâdiyedeki yani kırsaldaki toprakların nasıl Faslıların elinden alıp Fransız yerleşimcilere verildiğinden bahsedilmektedir.³⁴

Romanda Fas'ta yaşayıp farklı meslek gruplarına sahip başka yerleşimcilerden de bahsedilmiştir. Bunlar Madlen ve babasıdır. Madlen şehirde bir bankada çalışmaktadır. Madlen'in babası ise boş zamanlarında sanat ve sporla uğraşan bir öğretmendir.³⁵ Fransız yerleşimcilerin kırsalda çiftçilik yaptıkları, şehirde ise banka ve okul gibi Fransız kuruluşlarında görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Yazar, Abdurrahman'ın anlatımıyla bu aileye gıpta eder. Fransa yönetimi kendi kurum ve kuruluşlarında Fransızları ve ikincil olarak Fransızca bilen Faslıları çalıştırır. Bu görev dağılımı Fransızca bilmeyen Faslıları devlet dairelerinde ve Fransızların kontrolündeki iş kollarında saf dışı bırakır.

4.3. Kölelik Geleneği

Batı Afrika kıyılarında 19. yüzyıla dek süregelen kölelik kurumu, bölgedeki toplumsal ve ekonomik yapının ayrılmaz bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Avrupa'nın köleliğin sona erdirilmesine yönelik baskısına rağmen, kölelik özellikle Kuzey Afrika'nın stratejik bazı bölgelerinde kurumsallaşmış bir biçimde devam etmiştir. Bu sistem, yalnızca ticari kazançlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumun hiyerarşik yapısını da belirlemiş; köleler hem tarımsal üretimde hem de siyasi ve askeri alanlarda istihdam edilmiştir. Kadın ve çocuk köleler genellikle zengin ailelerin hanelerini doldururken, erkek köleler askerlikten madencilikçe dek çeşitli işlerde kullanılmıştır. Köleliğin, "meşru ticaret" kisvesi altında iç pazara entegre edilmesi, bu uygulamanın yalnızca ihracat değil, aynı zamanda bölgesel üretim ve tüketim ekonomisiyle de

³³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995).

³⁴ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdî*, 121.

³⁵ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdî*, 263-268.

derinlemesine bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede kölelik, hem geleneksel kinship (soy bağı) ilişkileriyle meşrulaştırılmış hem de siyasi elitlerin iktidarlarını tahkim etmelerinde bir araç olarak kullanılmıştır.³⁶

Romanda köle geleneği Yasemin karakteri ile anlatılır. Yasemin, Fas'ın Dekkâle bölgesinden kaçırılmıştır. Dâru İbn Kîrân denen yerde her yaşta çocuk, genç ve kadın, birilerinin gelip onları almasını beklemektedir. El-Hâc Muhammed bir gün karısı Haddûc'un isteği ile Dâru İbn Kîrân'a gelir. Esmer, genç ve güzel Yasemin'i beğenir, hiçbir pazarlık yapmadan alıp eve getirir.³⁷ Dâr İbn Kîrân anlaşıldığı üzere bir köle evidir. Kaçırılan ya da bulunan kız çocukları buraya getirilir ve hizmetçilik yapacakları evlere gitmeyi beklerlerdi. Yasemin'de esmer teni, patlak yuvarlak gözleri ve parlak yüzüyle el-Hâc Muhammed'in dikkatini çekmiş, el-Tehâmî ailesinin hizmetçileri arasında yerini almıştı.

El-Hâc Muhammed, Yasemin'den odalığı olmasını istemişti. Yasemin, bu emir karşısında duramamıştı. Hiçbir kölenin efendisinin emrine asi geldiği görülmemişti ve el-Hâc Muhammed, istediğini almıştı.³⁸ Bağımsızlık öncesi 20. Yüzyılın başlarına tekabül eden bu tarihlerde Fas'ta köleliğin devam ettiği ve bu durumun halk arasında kabul gören bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Yasemin, köle evinde iken her gün onu satın almak için gelenleri, onu deneme süresi için sürekli farklı evlere götürdüklerini hatırladıkça artık oraya dönemeyeceğini düşünür. Nahhâs gelenlere onu: "Maharetli, itaatkâr, tüm bunlardan daha önemlisi ise güzel ve bakire" diye pazarlamaktaydı. Yasemin, el-Tehâmî ailesine geldikten sonra artık bakire değildir ve bu onun değerini düşürecektir.³⁹ Köle evlerindeki kızların hizmetçi ve odalık olarak satılması, kendi yaşamları üzerinde tasarruf haklarının olmadığını göstermektedir. Yasemin de kendi tercihleri dışında bir eve hizmetçi, yaşlı bir adama ise odalık yapılmıştı.

Yasemin, el-Hâc Muhammed'in çocuğunu taşıyan bir kadındır, bir eştir ama bu ilişkinin ne dinî ne de resmî bir kaydı bulunmaktadır. Evdeki konumu da ne soylu bir ev hanımı gibi ne de köle hizmetçiler gibidir. Onun toplumda belirli bir konumu yoktur. Sadece el-Hâc Muhammed'in oğlu Mahmud'un annesidir. Her ne kadar konum olarak Mahmud, el-Hâc Muhammed'in diğer

³⁶ Paul E. Lovejoy, *Transformations in Slavery: A History of Slavery in Africa*, 2. bs. (Cambridge: The African Studies Centre, 2000), 165-167.

³⁷ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdî*, 33-34.

³⁸ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdî*, 33,44.

³⁹ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdî*, 48.

çocuklarından farksız olsa da esmer rengi onu ele vermektedir.⁴⁰ Yasemin ve Mahmud'un ten renkleriyle ayrıştırıldığı, köle sınıfın esmerliği ile ön planda olduğu görülmektedir.

Mahmûd, büyüdüğü evin hanımı Haddûc'un da etkisiyle ayrıştırılır ve hor görülür.⁴¹ Aile evinde başlayan bu ayırım, bir köle çocuğu olan Mahmud'un peşini okul ve çalışma hayatı boyunca bırakmaz. Romanda Yasemin ve Mahmud'un dramına genişçe yer verilmesi, yazarın kölelik gibi toplumsal bir soruna dikkat çekmek istediğini göstermektedir. Bu durum, o tarihlerde yazılan toplumsal gerçekçi romanların başat özelliklerindendir.

4.4. Modern ve Geleneksel Şifa Arayışı

El-Hâc Muhammed yaşlanıp elden ayaktan düştüğünde Abdurrahman doktor çağırmak ister. El-Hâc Muhammed'in durumu ne kadar ağır olursa olsun, eşi Haddûc ona Hristiyan bir doktorun dokunmasını istemez. Haddûc, türbelerin suyuyla ıslatılan bir mendilin el-Hâc Muhammed'e iyi geleceğini, ona Allah'tan başka kimsenin şifa veremeyeceğini söyler. Abdurrahman'ın tüm ısrarlarına rağmen eve Lalla Fâtıma adında bir şifacı çağırılır. Bir ot karışımı hazırlanır ve el-Hâc Muhammed'e içirilir. Kendine gelen el-Hâc Muhammed, Hristiyan bir doktorun kendisine asla dokunamayacağını sert bir dille söyler.⁴²

Modern hastane ve doktorların kolonyal yönetimle birlikte Fas'a girdiği anlaşılmaktadır. Eski nesili temsil eden Haddûc ve el-Hâc Muhammed geleneksel yöntemleri ve şifacıyı tercih ederken, oğulları Abdurrahman babasına modern tıbbın faydası olacağına inanmıştır. Yaşlı anne babanın önde gelen şeyhlerin türbelerinden medet umması, halk arasında batıl inançların yaygın olduğunu göstermektedir.

4.5. Faslı Gençler ve Millî Hareket

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fas'ta Fransız sömürge yönetimine karşı gelişen millî hareketin en etkili dinamiklerinden biri gençlikti. İstiklal Partisi'nin öncülüğünde şekillenen bu hareket, özellikle şehirli gençler arasında geniş karşılık buldu. Spor kulüpleri, sendikalar ve öğrenci yapılanmaları üzerinden yayılan milliyetçi fikirler, bağımsızlık talebini toplumsallaştırdı. Gençler, kitlesel gösteriler ve grevlerle Fransız yönetimine karşı halkın sesi olurken, aynı zamanda millî kimlik bilincinin oluşumunda da aktif rol oynadılar.⁴³ Romanın genç kahramanları da bu tarihsel arka plan içinde hem bireysel uyanışlarını yaşamakta hem de sömürge karşıtı mücadelenin parçası hâline gelmektedir.

⁴⁰ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdî*, 71-72.

⁴¹ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdî*, 73.

⁴² el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdî*, 345.

⁴³ C. R. Pennell, *Morocco: From Empire to Independence* (Oxford: Oneworld Publications, 2003), 55-162.

Abdurrahman, Fas'ın dar sokaklarında tanıştığı arkadaşı Abdülaziz aracılığıyla vatansever gençlerden olur. Abdurrahman henüz Fransız okuluna devam ederken evde vatan, dil, din birliği kavramları yankılanır. Vatanın tehlikede olduğunu Fransızların Fas'ı bölmeye çalıştığını söyler.⁴⁴ El-Hâc Muhammed, Karaviyyîn camiindeki dualara katılarak Müslüman kimliğiyle elinden geleni yaptığına inanır. Fakat yönetim ne derse onun yapılması gerektiğini de düşünür. El-Hâc Muhammed, olabilecek olaylardan ve dükkanlarının başına bir şeyler gelmesinden korkar.⁴⁵

El-Hâc Muhammed'in temsil ettiği dindar Burjuva sınıfının olaylar karşısındaki tepkilerine bakıldığında, devlet işleriyle alakadar olmayan, evi, işi ve camisi arasında gidip gelen bir portre görüyoruz. Abdurrahman ise vatan, millet, din ve dil birliğine önem veren ve mücadeleci bir karakterdir. Yazar, okuyucuya Abdurrahman'ın vatansever olduğunu açıkça bildirir.

Faslı gençler, protestolar ve toplu dualar organize ederek bir uyanış hareketi başlatmak istemiştir. Yönetim tarafından camilerin kapısına güvenlik güçleri konmuş, karşı çıkan gençler tutuklanmıştır. Karaviyyîn gibi köklü camilerde dua edilmesi dahi yasaklanmıştır. El-Hâc Muhammed beş vakit namazını Karaviyyîn camiinde kılamaz derslerine de gidemez hale gelir.⁴⁶

El-Hâc Muhammed ve onun yaşlıları için yönetime itaat dinin vecibelerindendir. Onlar yönetimin kararlarına sessizce uyarlar ve itiraz etmezler. Abdurrahman ve diğer vatanseverler için ise din, boyun eğmeyi değil, harekete geçmeyi emreder. Vatanseverlere göre Fransız kolonyal yönetimine karşı çıkmak ve ona karşı mücadele etmek dini bir vecibedir.

Abdurrahman, dışarıda olaylar cereyan ederken daha fazla duramaz. Çünkü binlerce vatansever hapsedilmiş ve niceleri de işkenceye maruz bırakılmıştır. Abdurrahman, ağabeyi Abdülgani gibi silik bir Faslı olmak istememektedir. Bu duygu ve düşüncelerle kendini Karaviyyîn camiinde bulur. "Yâ Latîf", "Sömürgecilere lanet olsun!", "Yöneticilerimizi serbest bırakın!" nidaları atarken Abdurrahman da tutuklanır.⁴⁷

Abdurrahman henüz lise öğrencisiyken tutuklanır. Sömürge karşıtı hareketin başını gençlerin çektiği, Abdurrahman ve arkadaşlarından anlaşılmaktadır. Yaşlılar ise olanlara karşı ihtiyatlıdır. Gençlerin bir heyecanla geleceği düşünmeden hareket ettiklerini düşünürler.

Vatansever gençlerin büyük çoğunluğu modern eğitim almış gençlerdir. El-Hâc Muhammed'e göre Ebnâ'ul-Âyân okulu Abdurrahman'ı önemli bir devlet adamı olmaya

⁴⁴ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdi*, 150-152.

⁴⁵ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdi*, 154-156.

⁴⁶ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdi*, 157.

⁴⁷ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdi*, 217-218.

götürecekken hapse götüren bir yol olmuştur. Şehirde olaylar tırmanırken sömürge valisi, vatansever gençlere göz açtırmamak için sıkı yönetim ilan etmiş ve radyodan tüm Fas halkına tehditler savurmuştur.⁴⁸

Abdurrahman'ın hapiste kaldığı sürede el-Hâc Muhammed'in fikirleri az da olsa değişmiştir. Abdurrahman'ın bağımsızlık söylemlerine artık rıza ile gülümsemektedir. Ama yine de Fransız sömürge yönetiminin onlara bağımsızlığı tattıracağına inanmaz. Vatansever gençlerin olmayacak bir hayalin peşinde koştuklarını düşünür. Abdurrahman, usanmadan babasına anlatır, onu ikna etmeye çalışır. Bilir ki babasını ikna etmek demek, toplumun kalıplaşmış fikirleri olan büyük bir bölümünü ikna etmek demektir.⁴⁹

Vatanseverlerin fedakarlıkları yıllar içerisinde meyvesini verdiği ve mücadelenin ülke geneline yayıldığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen eski kuşak; "Güçlü olan yönetir" ilkesi etkisinden sıyrılmakta zorlanmıştır.

4.6. Kolonyal Yargı ve Hapisler

Fransız himayesi altındaki Fas'ta kurulan kolonyal yönetim, yerel direnişi bastırmak ve toplumu denetim altında tutmak amacıyla hukuki düzenlemeyi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmiştir. General Lyautey'nin öncülüğünde uygulamaya konan bu sistemde, geleneksel yapılar görünürde korunmuş, ancak yargı mekanizması etnik ve kültürel ayrımlara dayalı biçimde yeniden yapılandırılmıştır. Berberilerin İslam hukukundan ayrıştırılarak "geleneksel" hukuk çerçevesinde özel mahkemelere tabi tutulması, hem toplumsal ayrışmayı derinleştirmiş hem de kolonyal kontrolü pekiştirmiştir. Bu çerçevede Fransız yargı kurumları, yalnızca adalet dağıtma aracı değil, aynı zamanda bir cezalandırma ve sindirme mekanizması olarak işlerlik kazanmıştır.⁵⁰ Romanda da bu kolonyal baskının izleri, keyfî tutuklamalar, yargısız infazlar ve hapishanelerdeki uygulamalar üzerinden genç karakterlerin hayatına doğrudan etki eder; adaletin Fransız otoritesinin güdümünde nasıl bir şiddet aracına dönüştüğü anlatılır.

Romanda Fas yargısının durumu Abdurrahman'ın yargılaması esnasında karşımıza çıkar. Faslı paşa sözde yargılamayı sürdürürken, hemen yanında Fransız general oturmaktadır. Daha önce mahkemeye çıkarılanlar asıl kararı Fransız generalin verdiğini pekâlâ bilmektedir. Faslı paşa mahkeme salonunda otoritesini göstermek için Sözlerine; "Sizler! Edepsizler! Yönetime isyan etmekten ve fitne ateşi yakmaktan hiç utanmıyor musunuz!" cümleleriyle başlar. Ardından,

⁴⁸ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdî*, 220.

⁴⁹ el-Ğallâb, *Defennâ'l-mâdî*, 308-309.

⁵⁰ Pennell, Morocco, 138-142.

“Sizleri nasıl terbiye edeceğimi biliyorum” diye tehdit savurur. Mahkeme salonunda yargılanan herkese iki yıl hapis cezası verir.⁵¹

Fas’ta yargının, Fransız yönetiminden bağımsız olarak işleyemediği görülür. Yazarın anlatımına göre, kararları asıl olarak veren kişinin Fransız general olduğu açıktır. Fransa yönetimi tarafından desteklendiği düşünülen Paşa, kendi ülkesinin insanlarına yapılan zulümlere ortak olmakta, Fransa yönetimine karşı yapılan isyanları önemsiz göstermekte ve Fransa’yı çıkar ortağı olarak görmektedir. Fransa ile iş birliği yapan Paşa gibileri, vatanseverler için içerdeki düşmanlardır. Abdurrahman, genç yaşında üç kere hapse girer. Onun için hapse girmek olağan bir durum haline gelir. O kadar çok tutuklama yapılmıştır ki hapishanelerde sadece siyasi suçlu kabul edilen vatanseverler bulunmaktadır.⁵²

Bağımsızlık hareketinde diğer tutuklular Abdurrahman kadar şanslı değillerdir. Şehirde kontrolü sağlayamayan Fransız general, bir grup genci idam kararı almıştır. Bu gençler bir bayram günü kurşuna dizilerek idam edilmişlerdir.⁵³

Fransa’nın sömürge yönetimi, Fas’ın bağımsızlık mücadelesini bastırmak için askerî mahkemeler aracılığıyla birçok masum insanı idam etmiş ya da müebbet hapisle cezalandırmıştır. Gençlerin vatanı için verdikleri mücadele, yönetim tarafından hem iç hem de dış güvenlik için bir tehdit olarak görülmüştür. Yazar, romanlarında dönemin gerçek kahramanlarının isimlerini vererek, tarihi tüm gerçekliğiyle yansıtmayı amaçlamıştır.⁵⁴

Sonuç

Abdülkerim el-Ğallâb’ın *Defenna’l-mâdî* romanı, hem yapı hem de konu bağlamında modern Fas romanının ilklerindendir. Yazarın toplumsal gerçekçi bakış açısıyla kaleme aldığı bu eser, mesaj kaygısını öne çıkararak romanı kitlelere tarihlerini ve unutulmaya yüz tutan değerlerini hatırlatmak için bir edebî araç olarak kullanmıştır. Eserde yoğun bir tarih ve kültür aktarımı mevcuttur. Okur, ayrıntılı incelenen temalar aracılığıyla Fas’ta eğitimden yargıya, ekonomiden dine, kölelikten gençlik hareketlerine dek pek çok konu hakkında bilgi sahibi olabilmektedir.

Yazar, her bir karaktere simgesel bir misyon yükleyerek bireysel hikâyeler üzerinden kolonyal dönem Fas toplumunun ideolojik, sınıfsal ve kültürel çözümlerini görünür kılmaktadır. Başta Abdurrahman karakterinin kimlik arayışı, geleneksel ve modern değerler arasındaki çatışmalar ve ailesine yönelik tutumu, romanın anlatı yapısına yön veren ana eksenini oluşturur.

⁵¹ el-Ğallâb, *Defennâ’l-mâdî*, 232-236.

⁵² el-Ğallâb, *Defennâ’l-mâdî*, 357-358.

⁵³ el-Ğallâb, *Defennâ’l-mâdî*, 391-396.

⁵⁴ İdris Veled el-Kâbile, “Mağârîbe fakadû hayâtehum min ecli’t-tağyîr ve min ecli ğadin efdal” (04.01.2020) <http://www.mafhoum.com/press7/225S28.htm>

Mahmud ve Yasemin karakterleri aracılığıyla kölelik kurumu, toplumsal dışlanma ve sınıfsal eşitsizlik gibi meseleler işlenirken; kolonyal eğitim ve yargı düzeni üzerinden Fransız sömürge sisteminin birey üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Romanda ayrıca geleneksel şifa anlayışı ile modern tıbbın karşıtlığı, sembolik düzeyde gelenek-modernite gerilimini yansıtan dikkat çekici bir tema olarak işlenmiştir.

El-Ğallâb, “el-Hâc Muhammed” ve “Abdurrahman” karakterleri ile geçmiş ve geleceği temsil eden iki kuşağı karşı karşıya getirerek yeni bir toplumun inşasında kuşak çatışmasının kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. Eser, Fas’ın dar sokaklarında başlayan küçük çaplı bağımsızlık söylemlerinin kitlesel bir harekete dönüşmesini betimlerken, tarihsel olayları kurguyla harmanlayarak sömürge dönemi belleğinin edebî temsiline imkân tanımaktadır.

Her ne kadar romanın adı *Geçmişî Gömdük* olsa da yazarın amacı geçmişî unutturmak değil, onu edebiyat aracılığıyla canlı tutarak gelecek kuşaklara aktarmaktır. Bu yönüyle *Defenna'l-mâdî*, yalnızca bireysel bir gelişim hikâyesi değil, aynı zamanda bir toplumun özgürlük, kimlik ve direniş mücadelesinin anlatısıdır. Bu makale, Türkiye’de doğrudan el-Ğallâb ve bu eseri üzerine yapılan ilk akademik çalışma olması bakımından, Fas edebiyatının tanınırlığına katkı sunmayı ve Arap romanı bağlamında yeni bir perspektif açmayı amaçlamaktadır.

Kaynakça / References

- Abdelkrimghallab.info. “el-irsu’l-edebî ve’l-fikrî ve’s-siyâsî ellezî terakehû ‘Abdu’l-kerîm Gallâb”. 20.08.2024. <https://www.abdelkrimghallab.info/le-passe-enterre>
- Anar, Tanabayeva. “Abd al-Karim Ghallab One of the Greatest Critics in Arabic Maghreb and World Literature”. *Kazakh National University after al-Farabi, Oriental Faculty*.(03.07.2019) http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Philologia/59915.doc.htm
- Allen, Rogger. “Rewriting literary history: the case of Moroccan fiction in Arabic”. *The Journal of North African Studies* 16/3 (2011), 311-324. <https://doi.org/10.1080/13629387.2010.550725>
- Aydemir, Rukiye. *Abdulmecîd B. Cellûn’un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve ‘Vâdî’d-Dimâ’ Adlı Eserinin Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Bamia, Adib Aida. “Ghallab, Abd al-Karim”. *Encyclopedia of World Literature in the 20th Century* (Ed). Ed.Leonard S. Klein. (5/250-252). New York: The Continuum Publishing Company, 1993.
- Barry, Ousmane. “Fransız Sömürgelerinde Eğitim Politikaları: Fransız Arap Mağrip Devletlerinin Örneği.” Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020.

- Bozkurt, Eyüp. *Modern Fas Edebiyatında Kısa Öykü ve Muhammed Zafzâf'ın "Bâ'i'atu'l-verd" Adlı Öykü Koleksiyonunun Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Campbell, Ian. *Labyrinths, Intellectuals and the Revolution, The Arabic- Language Moroccan Novel, Studies in the History and Society of the Maghrib*. Leiden: Brill, 2013.
- Çaycı, Abdurrahman. *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Dağ, Sümeyye. *Modern Fas Romancısı 'Abdulkerim Ghallab ve Romanlarında Sömürge Eleştirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- el-Gallâb, Abdülkerim. *Defennâ'l-mâdî. Dâru'l-beydâ: Dâru's-sekâfe*, 1973.
- el-Gallâb, Abdülkerim. *Muallim Ali*. Rabat: Menşûrâtu'l-meârif, 2015.
- el-Gallâb, Abdülkerim. *Defennâ'l-mâdî*. Rabat: Menşûrâtu'l-meârif, 2017.
- el-Hatîbî, Abdülkerim. "er-Rivâyetü'l-Mağribiyye". çev. Muhammed Berade. *İttihâdu'l-kuttâbi'l-Arab*. 82 (1978), 105-130. <http://search.mandumah.com/Record/237848> (18.08.2019)
- el-Kâbile, İdris Veled. "Mağâribe fakadû hayâtehum min ecli't-tağyîr ve min ecli ğadin efdal". 04.01.2020. <http://www.mafhoum.com/press7/225S28.htm>
- el-Kaidi, Youssef. "The post-colonial novel and the re-construction of national identity in Morocco: conflicts and paradoxes". *The Journal of North African Studies*, 28/4 (2023), 915-930. <https://doi.org/10.1080/13629387.2022.2034503>
- Ennaji, Moha. *Multilingualism, Cultural Identity, and Education in Morocco*. New York: Springer, 2005.
- Fazlıoğlu, Şükran. *Arap Romanında Türkler*. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Gökgöz, Turgay. "Modern Fas Romanına Bir Bakış". Edid: Edebali İslamiyat Dergisi/ Edebali Islamic Journal 3/6 (Kasım/November 2019), 17-29.
- Kayyali, Abdulwahab M. *Why Parties in Morocco: Political Party Formation and Development Under Monarchy*. Colombia: The Faculty of The Columbian College of Arts and Sciences of The George Washington University, Doktora Tezi, 2018.
- Korkmaz, Ramazan. *Sabahattin Ali- İnsan ve Eser*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Laachir, Karima. "The aesthetics and politics of 'reading together' Moroccan novels in Arabic and French". *The Journal of North African Studies*, 21/1 (2016), 22-36. <https://doi.org/10.1080/13629387.2015.1084098>
- Lahmidânî, H. *er-Rivâyetü'l-mağribiyye ve ru'yetü'l-vâkı'l-ictimâî*. Dâru'l-beydâ: Dâru's-sekâfe, 1985.
- Lovejoy, Paul E. *Transformations in Slavery: A History of Slavery in Africa*. 2. baskı. Cambridge: The African Studies Centre, 2000.
- Pospelov, Gennadiy N. *Edebiyat Bilimi*, çev. Yılmaz Onay. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2005.

- Parrilla, Gonzalo. F. "Breaking the Canon: Zafzaf, Laroui and the Moroccan Novel". *From New Values to New Aesthetics: Turning Points in Modern Arabic Literature*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, (2011).75-84.
- Parrilla, Gonzalo. F. "The Novel in Morocco as Mirror of a Changing Society". *Contemporary French and Francophone Studies*, 20/1 (2016), 18-26. <https://doi.org/10.1080/17409292.2016.1120547>
- Pennell, C. R. *Morocco: From Empire to Independence*. Oxford: Oneworld Publications, 2003.
- Sever, Sümeyye. *Modern Fas Edebiyatında Abdülmecîd bin el-Celûn ve Fi't-Tufûle Adlı Romanı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sryfi, Mbarek. "The genesis of the Moroccan novel in Arabic: a review of the origins of the modern fusion of mature domestic and imported literary forms", *The Journal of North African Studies*, 25/3 (2020), 363-385. <https://doi.org/10.1080/13629387.2018.1563542>
- Wellek, René ve Austin Warren. *Theory of Literature*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1949.